

Елка Мирчева

КЪМ ВЪПРОСА ЗА НЕДАМАСКИНОВИТЕ СЛОВА В ДАМАСКИНИТЕ
(Слово за Рождество Богородично в Тихонравовия дамаскин)¹

През XVI в. в България се превежда Съкровището на Дамаскин Студит — сборник с църковни и нравоучителни проповеди². Първият, т. нар. македонски превод, следва съдържанието на гръцкия сборник. Вторият, също архаичен (средногорски), съдържа 29 от словата в сборника на Д. Студит. Покрай това основната част от словата е поместена по реда на църковната година, поради което словата от сборника са разместени. Е. И. Дьомина отбелязва: “Благодаря этому создаётся впечатление, что среднегорский переводчик выбирал отдельные “куски” новогреческого сборника, состоящие иногда из нескольких статей, и после перевода соединял их в ином порядке. При этом приходится допустить, что два произведения, вошедшие в его сборник: слово о десяти заповедях Дамаскина Студита и слово о вере ретора Теофана — были взяты им из каких-то рукописных источников”³. Възможно е това да е целенасочена тенденция, прокарана от средногорския преводач, но не трябва да се забравя, че е възможно и друго предположение, а именно средногорският превод да възхожда към аналогичен по състав гръцки сборник. Такова предположение изказват П. Илиевски⁴ и Д. Петканова-Тотева⁵.

През XVII в. се появява новобългарският превод на сборника на Д. Студит. Още П. А. Лавров в своя труд “Дамаскин Студит и его сборник имени дамаскины в югославянской письменности” установява, че в новобългарските дамаскини може да се намери преводът само на 17 от словата в Съкровището. Покрай тях в тези сборници проникват множество други текстове, които тук ще бъдат наричани условно недамаскинови. Все пак за XVII в. може да бъде определен един относително постоянен състав от слова, който е взет като определящ критерий от Е. И. Дьомина в класификацията на сборниците тип дамаскин от XVII в., направена в изданието на Тихонравовия дамаскин⁶. Авторката определя четири типа сборници и обособява групи ръкописи от смесен тип. През XVIII в. разнообразието на състава на сборниците тип дамаскин става така голямо, че е невъзможно да се отдели постоянен състав от слова, характерен за този тип паметници.

Предмет на това проучване е едно “недамаскиново” слово от Тихонравовия дамаскин. Тъй като темата е ограничена върху този ръкопис, ще прегледам накратко недамаскиновото, което се намира още в този паметник. Това е

Житието на св. Петка от Евтимий Търновски. Наблюденията в тази преработка са изнесени от Е. И. Дьомина в сб. "Търновска книжовна школа". В Тихонравовия дамаскин се намира новобългарска преработка на Протоевангелието на Яков. Става дума за тази част от апокрифа, която в книжовната практика на българи, руси и сърби се е преписвала за празника Въведение Богородично (21 ноември). Друг апокрифен текст, намерил място в дамаскина, е словото за Въздвижение на кръста (14 септември). Това е апокриф за обретение на кръста и в дамаскините го намираме ту под дата 21 май — Памет на Константин и Елена (Обретение), ту под дата 14 септември (Въздвижение). Това слово ще да е било преведено още в старобългарската епоха, защото го намираме в Германовия сборник — старобългарски писмен паметник в препис от 1359 г. То е било популярно в средновековната книжнина, използвано е като източник от Евтимий Търновски при създаването на Похвалното слово за Константин и Елена. Тук, в дамаскина, е представена новобългарска преработка на словото за Обретение. От дамаскините на XVII в. апокрифът преминава в дамаскинската литература на XVIII в. (напр. НБКМ 437) и достига до началото на XIX в. (напр. НБКМ 335 от 1827 на даскал Тодор Пирдопски). Към старата книжнина отвежда и Словото за злите жени на Йоан Златоуст, което се среща в известния сборник от XIII в. Златоуст на Ягич. Там то е за празника Отсичане главата на Йоан Кръстител с начало пакъ иродниа вѣснѣтъ сѧ. пакъ матетъ сѧ. и пакъ мѡтитъ сѧ. В Тихонравовия дамаскин е представена само една част от това слово.

Това са най-кратки съобщения само за част от недамаскиновите слова в Тихонравовия дамаскин. Всяко от тях заслужава самостоятелно проучване.

Словото за Рождество Богородично се среща в дамаскините от I нвб. тип Тихонр., Протопоп., Копр., Троян., НБКМ 1043, Пловд. 117; във II нвб. тип Дрян. А. Б. Тревн., Котл., а също и в дамаскини от смесен тип — Сливенски, НБКМ 1066. Слово за този празник се среща и в IV нвб. тип Берлински дамаскин, но по публикуваното описание на ръкописите, направено от Б. Цонев⁸, може да се съди, че по всяка вероятност там има съвсем друг текст.

При работата с дамаскините от I нвб. тип прави впечатление една особеност, която изтъква и Е. И. Дьомина: "...лишь в дамаскинах I н.б. типа отражена целенаправленная попытка подобрать и расположить статьи сборника в порядке их чтения по месяцам и дням года или по отношению к Пасхе"⁹. Вероятно при съставянето на сборниците от този тип е възникнала необходимостта от включването на слово за Рождество Богородично. Дьомина пише: "Вероятного церковнославянского источника, взятого за основу новоболгарского текста, обнаружить не удалось. Во всех новоболгарских списках представлена одна и та же редакция слова"¹⁰.

Словото прави впечатление на единна, цялостна творба с добре балансирани части според изискванията на жанра: увод, данни за родословието на Богородица, чудесата и знаменията, свързани с нейното рождение, и накрая поучение за смисъла на празника, което преминава в нравоучителна беседа за милосърдието

и любовта към ближния. Изследвачите са отбелязали, че в тази част на словото, която е свързана с обстоятелствата около раждането на Мария, са били използвани мотиви от Протоевангелието на Яков. Още Цв. Вранска в студията си “Апокрифите за Богородица и българската народна песен”¹¹ отбелязва: “Част от Протоевангелието (много обнародени, на простонароден български език) се намиратив сборниците с поучителни слова — дамаскини — разпространени в България от XVI в. насетне”. Е. И. Дьомина отбелязва за същото слово: “Действително в нём очень кратко описываются известные по первоэвангелием события, связанные с рождением Марии, однако совпадения на текстуальном уровне отсутствуют”¹² и е права в това, защото наистина сравнението на текста от Тихонравовия дамаскин с текста на Протоевангелието води до такъв извод.

От всички апокрифи, свързани с рождението на Богородица, в християнския юг и изток се разпространява само Протоевангелието на Яков. Не подлежи на съмнение, че мотивите са именно от Протоевангелието. Именно от него за първи път се научават имената на Йоаким и Анна. Освен това за първи път се дават сведения, че братята Господни са синове на Йосиф от първи брак, разказва се за въведение Богородично в храма¹³. Ясно е, че Протоевангелието е използвано, но не могат да се намерят преките източници.

Моите занимания с текста на Протоевангелието и със състава на славянския пролог ме доведоха до известни изводи, които ще изложа по-долу. В седем ръкописни пролога от XIV — XVI в., с които съм работила (това са пролози за цялата година, за месеците септември — декември и септември — февруари), под датата 9 септември стои четене за празника Памет на Йоаким и Анна. Сравнението, което предлагам по-долу, несъмнено потвърждава, че проложното четене е възникнало на основата на мотивите от Протоевангелието на Яков.

Предлагам сравнение на трите текста: от Протоевангелието и четенето от Пролога за 9 септември, от една страна, и сравнението между това проложно четене и съответната част от словото в Тихонравовия дамаскин. За основа е взет текстът от Рум. 319 — Годишен пролог от библиотеката на Румянцевския музей — днес ГРБ — Москва, среднобългарски паметник от началото на XIV в. Същото четене се среща и в Хлуд. 189 — сбирка на Хлудов, днес ГИМ — годишен пролог от XIV в.; Син. 249 — синодална сбирка, днес ГИМ — пролог за IX-II; Рум. 330 — сбирка на Румянцевския музей, днес ГРБ — Москва — пролог за IX — II, XVI в.; Син. 244 — синодална сбирка, днес ГИМ — пролог за IX — II от XIV в.; Син. 239 — синодална сбирка, днес ГИМ — пролог за IX — X от 1313¹⁴.

Тихонр.

И бѣше Іоакѣмъ богатъ и праведнѣ. и на всакии празникѣ Шдѣлаваше Ш иманѣто си два дѣла. и единъ раздадѣше на сыромаси. а другыи дѣлъ даваше бѣ з чер'кова.

Рум. 319

в ѣ людехъ жидовьскыхъ вѣше нѣкто чѣкъ Іоакимъ. нарицаемы праведни. вѣше богать. ннна (!) всѣкъ празникъ Шлжчаше ѣ. частн Ш вѣгътства своего. еднж чѣтъ

ами бѣше безчеднѣ не имаше чедо.
И на единѣ празникѣ занесе оу
црква дарь бѣ. като си чинеше. и
единѣ евреинѣ присмѣ мѣ се. и по-
хвѣли го защо нема чедо та мѣ не
прѣма бѣ, що дава дарь
бѣ и на сырмаси. и рече мѣ не
побает ти да приносишь бѣ дарь
със' нѣ, защо си без'чед'нѣ.

гѣа дѣми като чю

Ишакѣмъ, дожелѣ мѣ тврдѣ.
и не поиде векѣ дома си, ами
ѡиде въ пустыню. и прѣбы
тамъ, мѣ, дни. плаче и мѣли се бѣ,
да мѣ даде бѣ чедо. така и жената
мѣ анна, молѣше се, бѣ, дома си.
въ вградѣ, мѣ. дни. и послѣша
гы бы и прѣимъ мѣлбата и пѣсти
аггла своего, да имъ каже, как'
ще бѣ да имъ даде чедо. и как
ще бѣ ѡнка да се породи. и
поиде си Ишакѣмъ оу домъ свой,
и събыст' се агглова рѣ и роди
се прѣтаа бѣца.

дааше ницим'. а друуг'ж' вгоу.
вѣше и безчадень. въ единѣ
же ѡ празникѣ. принесе да-
ры свои вгоу. зане не створ-
ри дѣтища. поносимъ вышь
жидовинномъ иѣконимъ. рекшоу
емоу како не подобаетъ тѣ
вгоу принести с нами. зане
безчадень еси. съжаанъ же
си ишакѣмъ. и не възврати
са въ домъ свои. нѣ нѣе въ
поустынь. и моли са дѣн.
мѣ. моли са вгоу дати емоу
плодъ чрѣва. також' и ан'на
молѣше са. въ домоу своемъ
вгоу въ садоу.

Протоевангелие на Яков (Охридски препис)

въ лѣто напѣнна, шбою надѣте колѣноу иѣрлавоу.
вѣ ишакѣмъ бѣтъ зѣло. и приносѣ дарь. I свои
гѣн соугоушы (пропуснат текст) да воудѣ о имени
моимъ всѣмъ лѣмъ, и кже въ ѡпоущенне мое, гоу
ѣоу моимоу (пропуснат текст) и ста прѣ нимъ роу-
книмъ гѣк, не дѣитъ тебѣ прѣсе принести дарь
твой. зане сѣмени иѣси сътворилъ въ нсран (пропуснат
текст) и печальнѣ въ ишакѣмъ зѣло, и не гакн
се женѣ свои аннѣ. нѣ въда се въ поустыню
(пропуснат текст) пости се. дни. мѣ. и ноци мѣ

В дамаскина е изпользувано цялото проложно четене за 9 септември. Тук то представлява новобългарска преработка, направена в стила на новобългарските дамаскини. Тя включва промени на лексикално равнище: напр. нищ е заменена

със сиромаш, жидовин с евреин. Онова, за което се е смятало, че няма да бъде разбрано от читателя или слушателя, е било заменено или пояснено: **всѣчаденъ** е предадено като **безчеден**, но е пояснено — **не имаше си чедо**. Промени са настъпили и при случай от стария текст с по-сложна синтактична структура на израза: **зане не створи дѣтища, поносимъ бѣвъ жидовиномъ нѣкоимъ** е претърпяло преработка: **и един евреин присмѣ мѹ се. и похѣли го, защо нема чедо**. Като цяло за словото в Тихонравовия дамаскин е характерно типичното общо опростяване и принижаване на стила на текста. Извън тези особености, характерни за преработката, съвпаденията на текстологично равнище са налице. С привличането на материала от това проложно четене според мене може да се смята за разрешен въпросът по какъв път в дамаскините са попаднали мотивите от Протоевангелието на Яков. Този път очевидно е минавал през пролога.

Словото за Рождество Богородично от Тихонравовия дамаскин се свързва със състава на пролога и с още две четения. Това са два различни текста за празника Рождество Богородично. Първият се намира в Увар. 325 — пролог за IX — XII от XVI в., сбирка на Уваров, днес ГИМ, Москва; Рум. 330 — пролог за IX — XI от XIV в., сбирка на Румянцевския музей, днес ГБЛ, Москва; Син. 239 — пролог за IX — XI от 1313 г., синодална сбирка, днес ГИМ, Москва; Типогр. 153 — пролог от XIII в., сбирка на Московската синодална типография, днес ЦГАДА, Москва, и е с начало: **сѣздавши сдѣтелени и бѹ нашемѹ члѣкы дѣлты благъми. Яко знати того единого**. Вторият е четене за същия празник от Хлуд. 190 — пролог за IX — XI, синодална сбирка, днес ГИМ, Москва, с начало: **вѣсѣмъ понстинѣ анна съподелѣла еси мѣремъ мати донелиже тебѣ вѣдетъ ти дѣщи**. Възможно е да се допусне, че и те са използвани при създаването на словото от дамаскина, но частично. Освен че са предадени на новобългарски език, е била извършена и преработка, като изходният текст е бил преразказан. Първото проложно четене е използвано в уводната част на Словото за Рождество Богородично от дамаскина. По-долу ще бъдат приведени малки откъси.

Тихонр.

Като създаде бѣ ншѣ члѣци, за добро гы създаде да го знают сички людѣ. Едного истин'скаго бѣ. и да чинѣть волѣ бжѣа. що е бѣ заповѣдалъ. а дѣволъ завидѣ пръвомъ члѣкѣ адамѣ. що го бѣ почете и остави го въ рай да гледа сѣкогы слава бжѣа...

Увар. 325

сѣздавшю сдѣтелени и бѹ нашемѹ. члѣкы вагъми. како знати того единого и творити волю юго. сию заповѣдъ оубѣдѣвъ дѣволъ. пръвомъ оубо прельсти перваго члѣка престѹпннѣ запо-вѣдъ...

Текстът не е взет до края. Както се вижда от намесата при преработката, тук тя е различна от цитирания по-горе случай и е възможно бъдещите изследвания да достигнат до по-близък изходен текст.

Второто проложно четене, за което беше споменато, предлагам за сравнение с частта от Словото за Рождество Богородично от дамаскина, в която се изрежда родословието на св. Богородица.

Тихонр.

Защо по два цѣа, треты зове
се маѣань, и пое маѣань жена
ѿ колѣно Іздово име еи марѣа.
и роди маѣань. два сѣа Іакова
и Іусифа и дъщеры. ѿ. марѣа,
и совѣа, и анна. и марѣа...

Хлуд. 190

(от края на четенето)

испытно нмамы шповѣдати.
третин ѿ рода дѣа и совѣ-
моново шврѣтает сѣ матѣанѣ
иже подѣатъ мѣа ѿ нудова
пасмене. и роди Іакѣа и
Іусифа дръво дѣлѣ шѣа. и
дъщерѣа. ѿ. марѣа совѣа (!) и
анна...

И в двата случая предложените сравнения могат да се тълкуват само като една от многото възможности, които съществуват в един от текстовете, който би могъл да бъде използван в дамаскина.

Сега ще се спра на заключителната част от Словото за Рождество Богородично от Тихонравовия дамаскин. Тя, както беше казано по-горе, представлява поучение за смисъла на празника и постепенно се развива в нравствено-поучителна беседа. Моите проучвания показаха, че за заключителна част на дамаскиновото слово е послужил целият текст на Поучение за Рождество Богородично на Климент Охридски. Това не е единствената Климентова творба, намерила място в новобългарските дамаскини. В обработката на Похвалното слово за св. Илия, направена от Б. Ангелов, е отбелязано наличието му в дамаскини от XVIII в.¹⁵

С какво можем да обясним присъствието на Климентовите творби в дамаскините? Отговор на този въпрос се съдържа в Житието на Климент Охридски от Теофилакт Охридски, който пише: “Климент е съставил прости и ясни слова за всички празници, които не съдържат нищо дълбоко и мъдро, но които са понятни и за най-простия българин”¹⁶. Каква по-добра характеристика за произведение, което се включва в състава на новобългарските дамаскини. Трябва да се отбележи, че наличието на тази Климентова творба в дамаскините не е отбелязано от издателите на неговите съчинения. Не намираме данни за това и в изданието на Е. И. Дьомина “Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века”. В направеното издание на Климентови съчинения Поучение за Рождество Богородично е обработено от Хр. Кодов. Ето какво пише той за него: “В наслова на това поучение името на Климент не фигурира в никой от познатите преписи. Обаче авторството на Климент е безспорно. Това личи както от анализа на езиковите, стилистичните и фразеологичните му особености, така и от непосредствените му връзки с предишното поучение за предпразненство на Рождество Богородично. Отбелязано е като Климентово още от Ундолски през 1845 г.”¹⁷ По-долу предста-

вям пълното сравнение на текста от Тихонравовия дамаскин с Климентовото поучение за Рождество Богородично. В дамаскина е използван целият текст на поучението. Единствената по-голяма разлика е в заключенията.

Тихонр.

Дойде време заради доброе наше спасение. и просвети намъ селище хво. дете сме досега сѣделе въ тьмѣ грѣховна. Днѣ братіе, радость на сички свѣтъ просвети. днеска прѣдѣдѣ амаѣ внѣка и гпжда роди се, и той се ѿвеза ѿ адова тьмница. Днѣ клетва еввина, що бѣше ѿ бѣ проклетъ. прошение роди се, и сички свѣтъ понови се. Днѣ ветха и безбожна лѣсть развали се. и ново слѣще на нови людѣ блвение просвети. и що бѣхъме испаднѣле ѿ раи. шнази бѣше прѣла, дѣма змѣина, а тази роди хѣ що ѡби змѣна. защо не трѣпѣ на бѣ да ны мѣчи дѣволъ. ами прѣклони нбѣто и слѣзе защо е млтивъ бѣ, да събере на що сме загвбени, като рѣ лѣка, еулисть. що е блговолил и роди се майка мѣ, и повелѣ та ю оствѣни дѣхъ стѣи и послѣшествова, и така всели горнаа прѣмѣдрѣ сѣи бжѣи, дете е със' оца също и едно. и що се слави равно със' стго дѣа. и бы да станъ бѣ и члѣка. I защо заради да спасе члѣци. защо не бы могле никакъ да се спасе члѣкъ. ако не бы бѣ прѣль плѣть члѣческаа. сирѣ. поновил' се. защо, тои оузе на себѣ си нашѣта болѣсть и немощь, и понесе ѿ, и самси изволи заради на да бѣде сыромѣ нищѣ. защо да със' нггова нищета на богаты да стори. ами и ныѣ братіе кога видѣ сыромаха

Климент Охридски

приспѣ время, вѣкѣ, нашѣмоу спсѣнию; се во вѣсна намъ въ тѣмѣ грѣховнѣи сѣдѣщимъ селеникѣ мыслѣнокъ хѣ слѣща. Днѣ вѣкѣ, радость всемоу мѣроу вѣсна; днѣ амамоу прѣдѣдоу вноука и госпожа рожьши сѣ, оузы адовныя раздрѣшакѣ; днѣ клѣтвѣ коужинѣ потрѣвленнѣе родисѣ и мѣроу всемоу швновленикѣ; днѣ ветхаа лѣсть разорисѣ и новѣмъ людѣмъ новѣе вѣсна вѣговѣшеникѣ. женьскѣмъ во прѣстоупленикѣмъ испали вѣхомъ ис пороуды и пакы женьскѣмъ ржѣвомъ вѣзвракѣмъ сѣ в раи. кѣга во змѣнева оувѣницю пороуди хѣ. иже нѣ трѣпѣ насъ зрѣти вѣстоудными дѣлы врагоу поравошьше сѣ, нѣ прѣклонѣ нѣса, како шѣдра, сиидѣ на вѣзисканикѣ наше вѣговоленнѣе родитѣсѣ и шѣвненикѣмъ стго дѣа, какоже оука кѣвангелѣстѣ послѣоушьствѣкѣ; и тако вѣссѣи сѣ ѿ вѣшнѣаго прѣмоудрѣстѣ сѣи вѣи, иже съ шѣмъ кѣдиносоушьнѣ кѣстѣ и прѣтѣмъ дѣмъ равѣнославиѣмъ кѣстѣ и вѣ вѣкоупѣ вѣ и чѣвѣкъ, да чѣвѣка сѣстѣ. не вѣ тако чѣвѣкоу сѣсти сѣ аще не вѣ ѿ самого творѣца швновленикѣ прѣлаѣ: тѣ во немощи наша на себе понесе и во вѣзвѣни вѣзѣтѣ и нищѣ быти насъ ради изволи, страннѣи же и пороуданѣ да ны нищѣтою своєю шѣбѣтѣтѣ. да

или пътника и чюждин'ца, или гола, или гладнаго и жьжднаго. и не въведем го въ домъ свое, ами минѣ ми мо нго. знаи че самого х̄а б̄а и г̄а нѣ сме поканиле и нахраниле, и шблѣкле, и така щѣ да се лишй и да шпаднѣ, ш живота и ш вѣчно добро, за заради скѣпостьта се ш(с)кѣпихме. зашо шнзи просакъ, не ище ш н̄а иманѣ мнѣго. ами ище тьк'мо за шблѣкло, и да се нахрани. ами и ные братѣ така да не стор(и)мъ да се шскѣпимъ ами, да помиловами сырома си, и н̄а бѣ да помилова. зашо каже павель аплѣ. Братѣ, бѣдете плъны съсь добра работа, и не оупивайте се вино, зашо с̄пснѣ немате ш нго видѣ. ами, дх̄ с̄ты да наплъни ваше ср̄це, да имате ш ваши оуста пѣнѣ и шалмы и млкнѣ, и ср̄це трѣзвено и любовь межъ н̄а да имаме, а нѣ гнѣвь. зашо, каже пр̄ркъ дѣдъ. гнѣвайте се и не сьгрѣшайте. с̄лнце, еднакъ да не заиде, а ные единъ дрѣгы да се простй, и гнѣвь ш н̄а да шметнѣ. да се бѣ на н̄а, шмлтивы. и дх̄ с̄ты и н̄а да бѣде

кгда видимъ бр̄акъ, ан стра- нѣна, ан ница, ан нага, ан альчна, и шндемъ, не створше имъ никогоеже довра да вѣсте, тако самого х̄а прѣзраще мнѣухомъ и себе л̄шнхомъ с̄м малою скоупостню вѣчь- ныхъ вл̄гъ. не свое во кож- до да иматъ нан дактъ, нь в̄нѣ. да поне ш своего кемоу даемъ довольнага; не проситъ во ш насъ имѣнна, ни нго тѣжка, ни ница, ни шдежа хотан маломъ извѣтк- омъ пришеврѣсти. не шшанте же себе възлюблени; гл̄ть во прѣкъ: ш лица в̄на гл̄е- ма ксть мьсть; да и азъ въз- дамъ, гл̄ть г̄ь. и паку паоу- лѣ аплѣ гл̄ть, оубоужа ны: не оупиванте с̄м вноомъ, въ немъже нѣ с̄сенна, нъ паче испланте с̄м дх̄мъ с̄мъ, гаще въ псалмѣхъ и пѣхъ двѣхъхъ. и паку, въ с̄мъзга ш гнѣва, гл̄ть: гнѣванте с̄м, а не сь- грѣшанте, и сайце не зандетъ ш гнѣвѣ вшемъ; не дадите мѣста гнѣвоу. тѣмъже въ с̄м покораще подъ нозѣ доврою, прѣполшете с̄м любовню, кротостню, что- тою, трѣзвеннемъ и млънею, та во по- крываетъ множество грѣховъ х̄ѣ к̄ѣ о гдѣ шшемъ.

В направеното сравнение ясно личат промените, които са настъпили при предаването на текста на новобългарски език. Тези промени, които видяхме, са характерни и за начина, по който е бил преработен текстът от пролога, намерил място в същото слово от Тихонравовия дамаскин. Отново срещаме същата лексикална замяна: старинната ниц се заменя със *сиромас*, странник се предава с две думи, като покрай *пътник* се добавя и *чюждинец*, наг се заменя с *гол*, алчен с *гладен* и *жаден*. Изразът да вѣсте тако самого х̄а прѣзраще мнѣухомъ се предава с: знаи че самого х̄а б̄а и г̄а нѣ сме поканиле и нахраниле и шблѣкле,

т.е. прѣзраще минуѹхомъ се пояснява. Многобройни са местата, в които текстът от Тихонравовия дамаскин е разширен и пояснен: срв. Тихонр. — и така ше^м да се лиши^м и да ѿпадне^м ѿ живота и ѿ вѣчно добро, за заради скопостѣта се ш(с)къпихме. защо шзи просѣкъ не ише ѿ на иманіе мнѹга. ами тѣкмо за шблѣкло, и да се нахрани. ами и ныебратіе така да не стор(и)мъ да се шкъпимъ, ами да помиловаме сыромаси, и на бѣ да помилова и съответната част от Климент — и себе лішихомъ са малою скүпостию вѣчнѣхъ блгѣ. не свок бо кождо да иматъ или дактѣ, нѣ бѣк. да поне ѿ свокго кмоу дакмѣ довольнаѣа, не проситѣ бо ѿ насѣ имѣниѣа, ни многа тажка, ни пища, ни шдежа хотѣи маломъ избѣткомъ пришебѣсти. Прави впечатление, че присѣщата на Климентовото слово краткост, яснота и синтетичност на израза е разрушена при предаването в дамаскина за сметка на пределната яснота на смисъла, постигната с обстоятелствени обяснения и повторения. Дамаскинът разчита много на повторението: срв. Климент — не вѣ тако члѣкү спасти са аще не вѣ ѿ самого творца шновленик приѣлѣ се предава в Тихонравовия дамаскин с неизбежното повторение — не би могло никакъ да се спасе члѣк. ако не бѣ пріель плѣть члѣскаа, сире^н. по^новил се. Единствената по-голяма разлика, както личи от сравнението, е в заключителните части. Освен това на едно място е пропусната малка част от текста на Климентовото поучение: не мыщантс же себе възлюблени; глѣт бо прѣкъ: ѿ лица бѣи глема кстѣ мстѣ; да и азѣ въздамъ глѣт.

Засега с неизвестен произход е една малка част от словото в Тихонравовия дамаскин с начало: и даде мвүсео да разүмѣемъ и нѣк ба истинского, и да ѿстүпи^м да се не покланѣае на идоле дяволскыаи да се покланѣае единомү бѣ. а ные ни законъ мвүсеовъ послүшаѣме... и край: И избра бѣ на земля члѣка ѿ сички людіе наиправеднь Івакүма и жена его анна ѿ роода црѣскаа, ѿ колѣно двѣво и соломоново.

Последователността на частите от Словото за Рождество Богородично от Тихонравовия дамаскин, които предложих за сравнение, е следната:

1. начало: Като създаде бѣ нѣшь члѣци, за добро гы създаде

край: И бѣ домилѣ за свое създаиѣ, и помилова що е създадѣ члѣци. и написа гѣ, законъ.

На тази част отговаря проложното четене за Рождество Богородично, цитирано по Увар. 325.

2. начало: И даде мвүсеү. да разүмѣемъ и нѣк ба истинского

край: И избра бѣ на земля члѣка ѿ сички людіе наиправеднь Івакүма и жена его анна, ѿ рѹда црѣскаа, ѿ колѣно двѣво и соломоново

На тази част не съм намерила паралел.

3. начало: защо по двѣа црѣ, треты зове се ма.ѣ^нань

край: та е бѣцѣ, и саломїа, и елисаве.ѣ, првѣы братүчеды

На тази част отговаря проложното четене за Рождество Богородично, цитирано по Хлуд. 190

4. начало: И бѣше Івакүмъ богатъ и праведнь. и на всакыипраздникъ. шдѣлѣваше ѿ иманїето си два дѣла

край: и събыст¹ се агглова рѣч и роди си прѣтаа бѣа

На тази част отговаря проложното четене за 9 септември — памет на Йоаким и Анна, цитирано по Рум. 319.

5. начало: Доиде врѣме заради доброе наше спсене. и просвѣти намъ селище хбѣ

край: да се бѣ на на^с ѹмлѣтивы. и дхѣ стѣ ѹ нас да бѣде

На тази част отговаря Поучението за Рождество Богородично от Климент Охридски, цитирано по изданието на Климентовите съчинения.

Откриването на Климентовото поучение в словото на Рождество Богородично в Тихонравовия дамаскин е безспорно доказателство за непрекъснатостта на българската книжовна традиция. От друга страна, наличието на Климентовата творба изключва предположението, че това слово от дамаскина е превод от гръцки език. Тази възможност съществува винаги, когато се разглежда някое от т. нар. недамаскинови слова в дамаскините. Може да се допусне, че пред нас стои компилация, възникнала на наша, българска почва — явление, което е добре познато от средновековната българска литература. Освен това трябва да се подчертае, че поучението на Климент се намира също предимно в пролози. Така че може определено да се говори за компилация, възникнала върху текстове от пролога. Засега не може с категоричност да се твърди дали това слово е възникнало при превръщането на дамаскините от I нвб. тип в сборници със слова по реда на църковната година и във връзка с необходимостта при това да се включи слово за празника Рождество Богородично, или че това произведение е възникнало по-рано. Ка̀то имам предвид обаче характера на словото, начина на обработка, на която са подложени и проложните четения, и Климентовото поучение, смятам, че тази компилация най-вероятно е възникнала именно при създаването на новобългарските дамаскини.

Този опит за текстологично изследване хвърля светлина върху начина, по който е възникнало едно от “недамаскиновите” слова. Компилацията и преработката в духа на дамаскините позволява тук да попаднат едни от най-популярните четения за този празник в старобългарската преводна и оригинална литература.

В заключение може да се направи изводът, че един от основните начини за създаването на творби в средновековната литература — компилацията — е бил жив и използван активно в новобългарската дамаскинарска литература. Признаването на един такъв факт като компилирането за реален в литературното творчество на XVII в. променя представата ни за начина на съставяне на новобългарските дамаскини. Освен включването на слова от сборника “Съкровище” на Дамаскин Студит и механичното попълване на сборника с други текстове, което в повечето случаи ни изглежда по-скоро случайно, отколкото премислено, се натъкваме и на съзнателно творческо създаване на слово в духа на дамаскинарската литература, което е съставено въз основа на най-популярните четения за този празник. Заслуга на неизвестния компилатор е създаването на цялостна, завършена творба, в която заетите части са така сполучливо свързани, че

изглеждат като неделима цялост.

Става ясно, че разглеждането на недамаскиновите слова в дамаскините е необходима и перспективна работа, която ще доведе до нови и, както по всичко личи, неочаквани изводи за състава на дамаскините, за пътя на създаването им и за основата на използвания материал. А всичко това отвежда далеч назад и свързва новобългарските дамаскини със зората на старобългарската писменост. Такива далечни паралели като напр. свързването на Тихонравовия дамаскин и Климент Охридски или състава на пролога навеждат на необходимостта издирването на източници и на паралелни текстове (при изследването на новобългарските дамаскини) да не спира с търсенето им в архаичния тип дамаскини или в сборници най-вече от XVI в., както се прави сега. Нужна е съпоставка с по-стари текстове от сборници със слова, миinei, пролози и пр. от XII — XIII в. нататък. Специално внимание заслужава проследяването на разволя на текста на старите преписи до варианта, който намираме в дамаскините. В такова изследване трябва да се отдели внимание на преписи от различни векове и особено на промените, които стават през XVI и XVII в. и предхождат непосредствено новобългарската преработка, на която са били подложени недамаскиновите слова, за да бъдат включени в състава на новобългарските дамаскини.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тази разработка беше представена като доклад на Българо-съветската конференция по въпросите на книжовния български език от донационалния период, София 1987 г. Докладите от тази конференция бяха събрани в сб. "История болгарского литературного языка периода предвозрождения", който беше приет за печат от издателството на БАН. Публикуването му се забави извънредно много и през 1992 г. докладите на руските учени излязоха в отделен том в Москва. Предлаганата статия е първата от серия публикации по темата "недамаскинови" слова в новобългарските дамаскини. Излизането ѝ беше изпреварено от по-късни разработки: "Поучение за Рождество Богородично на Климент Охридски в ръкописната традиция на XVI — XVII в." (Бълг. език, 1990, N 6, с. 480 — 488) и "Съчиненията на Климент Охридски в новобългарските дамаскини на XVII в." (в сб. "1080 г. от смъртта на Наум Охридски. Доклади от Международния симпозиум; Етрополе, октомври 1990", С., БАН, 1992). Освен това тя е част от подготвян дисертационен труд на тема "Недамаскинови" слова в новобългарските дамаскини от XVII в. (Оригинални произведения на старата българска литература)". Публикацията тук цели да представи първоначалните резултати от работата по изследваната тема, станали основа на последвалите я разработки.

² Пълна библиография по историята на възникването и проучването на дамаскините в българската литература вж. при Е. И. Демина. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. С., БАН, Т. I, 1968. Глава I. История

изучения дамаскинов и проблематика дальнейших исследований.

³ Пак там. с. 49 — 50.

⁴ П. Илиевски. За “средногорскиот” превод на Дамаскинот. — Македонски јазик, год. XI — XII, кн. 1 — 2, Скопје, 1960 — 61, с. 53 — 71.

⁵ Д. Петканова-Тотева. Дамаскините в българската литература. С., 1965.

⁶ Е. И. Демина. Цит. съч., с. 53 — 65.

⁷ Е. И. Демина. “Житие Петки” Евтимия Тырновского в новоболгарской письменности. — В: Тырновска книжовна школа, т. 2, Ученици и последователи на Евтимий Тырновски, С., БАН, 1980, с. 183 — 193.

⁸ Б. Цонев. Славянски ръкописи в Берлинската държавна библиотека. — В: Сб. на БАН, кн. 31, клон историко-филологически и философско-обществен, 17, 1937, с. 1—79.

⁹ Е. И. Демина. Тихонравовский дамаскин..., с. 80.

¹⁰ Пак там, с. 157.

¹¹ Цв. Вранска. Апокрифите за Богородица и българската народна песен. — В: Сб. на БАН, т. 34, клон историко-филологически и философско-обществен, 18, 1940, с. 1—65.

¹² Е. И. Демина. Тихонравовский дамаскин..., с. 157.

¹³ Хр. Гяуров. Протоевангелие Иакова. — В: Годишник на СУ, 7, Богословски факултет, 1930, с. 125 — 140.

¹⁴ В Рум. 330 и Син. 239 паметта е под друга дата — 9 декември. Зачатие на св. Анна.

¹⁵ Климент Охридски. Събрани съчинения, т. 1, С., БАН, 1970, с. 673 — 707.

¹⁶ Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966.